

**O`zbekiston Respublikasi Oliy va o`rta maxsus
ta`lim vazirligi**

**Samarqand Davlat Universiteti
Tarix fakul'teti**

KURS ISHI

Mavzu: “Temuriylar davri tarixi tarixshunosligi”.

Topshirdi:

Xolov Sh

Qabul qildi:

Mahmudov T

Samarqand 2013.

TEMURIYLAR DAVRI TARIXI TARIXSHUNOSLIGI

REJA

1. Temuriylar davlatlari davrida tarixiy bilimlar.
2. Mirzo Ulug`bekning «Tarixi arba'i ulus» asari.
3. XV-XVI asrlarda O`rta Osiyoda feodal ziddiyatlar va kurashlar tarixshunosligi.
4. Tarixchi Xondamirning ilmiy merosi.
5. Muhammad Zahiriddin Boburning «Boburnoma» asari.
6. Alisher Navoiyning tarix ilmiga oid asarlari.
7. Amir Temur va Temuriylar davlati to`g`risida jahon tarixshunosligi.
8. Amir Temur va Temuriylar davri hozirgi davr tarixchilari asarlarida.

1. Temuriylar davlatlari davrida tarixiy bilimlar.

Buuyk Turon tuprog'i jahon tsivilizatsiyasi rivojlangan kadimiy o'choklardan biri bo'lganligi tufayli ham bu erda necha bor renesans-uyg'onish jarayoni uyz berdi. Ammo, Mustakillik davrigacha Turon tuprog'ida rivojlangan madaniy va ilmiy jarayonlarni o'rgangan g'arb olimlari bu uyksak tsivilizatsiyasining ildizlaridan bexabarligi uchun Turon tsivilizatsiyasini Eron madaniyatining bir bo'lagi deb, tahlil kilishar edi. Turonlik allomalarni, arab yoki fors allomalari, deb hisoblar edilar. Bu hol Turon tuprog'ida saklanib kolgan boy arxeologik yodgorliklarning va jahonning mashhur kutubxonalaridagi noyob ko'lyozmalarining kam o'rganilganligi tufayli uyz bergan edi.

Bugungi kunga kelib, ahvol tubdan o'zgardi. Endi shuni kat'iy ayta olamizki, Turonning uyksak tsivilizatsiyasi ildizlari hech bir chekka o'lkaga borib takalmaydi, uning ildizlari shu erdan o'sib chikkandir. Aksincha, Turon tsivilizatsiyasining shu'lasini ko'pgina shark mamlakatlarida ham madaniyat, san'at va tarixshunoslik kabi, barcha fan tarmoklarining rivojlanishiga turtki bo'lgandi.

G'arb olimlarining yaratgan o'lchovlari bilan hisoblaydigan bo'lsak renesanch – uyg'onish jarayoni bu san'at, fan va madaniyatning uyksak darajada rivojlanishi demakdir. G'arb mamlakatlarida va sharkda uyz bergan renesans jarayonining tahlil kilinishi shuni ko'rsatadiki, bu ikki geografik regionlardagi uyg'onish jarayonlari bir-birlaridan sezilarli fark kiladi.

XIV asrning oxirlarida dastlab Italiyada, XV-XVI asrlarda G'arbiy Evropada uyz bergan neresans jarayoni bu mamlakatlarda hukm surgan feodalizm

va uning mafkurasiga kattik zarba berib, inkor etib, burjua manfaatlarini himoya qilish va kuchaytirish evaziga uyzaga chikkan bo'lsa Turondan Buuyk Temuriylar davrida uyz bergan renesans jarayoni o'tmishdagi barcha ma'naviy kadriyatlarni tiklash va uni yanada yangi g'oyalar hamda karashlar bilan boyitish evaziga uyz berdi. SHuni ta'kidlashimiz kerakki, SHark renesansi ham g'arb renesansi kabi o'sha mamlakatlarda bir paytlar uyz bergan, gullab yashnagan antik davrdagi uyksak madaniy va ilmiy meroslardan oziklanadi.

Temuriylar davrida Turonda uyksalish jarayonining uyz berishiga asosiy sabab bu davrda insonning har tomonlama rivojlanishi va har bir kishiga o'z kobiliyatini amalda ko'rsatishga shart-sharoitlar yaratilganigidadir. Temuriy hukmdorlar nafakat tirik insonlarga, balki o'tmishda yashab o'tgan allomalar va aziz-avliyolarning xotiralarini abadiylashtirishga ham g'amxo'rliklik kildilarki, bu hol odamlar ongida ezgu xizmatlar kilganlar hech kachon unutilmas ekanlar, degan tushunchalar paydo bo'lishiga olib keldi.

Bugun tarixiy bilimlarning boskichlarini o'rganar ekanmiz, darhakikat, Temuriylar davrida o'zining uyksak cho'kkilariga erishgan madaniy sohalarga e'tibor beradigan bo'lsak, temuriy hukmdorlar boshkargan mamlakatlarda shaharsozlik, me'morchilik, tasviriy san'at, nakkoshlik, zarduzlik, metallga badiiy ishlov berish, hattotlik, ilmu fan, adabiyot, hunarmandchilik, rivojlanganligining guvohi bo'lamiz.

UYkorida sanab o'tilgan sohalar nafakat poytaxtlarda, davlatlarning eng chekka o'lkalarida ham gurkirab rivojlandi hamda ko'shni mamlakatlarga yoyildi.

Ayrim olimlar temuriylar sulolasining inkirozi bilan ular yaratgan renesans ham barham topgan degan fikrlarni aytganlar. Ammo tarixiy tahlil shuni ko'rsatadiki, temuriylar tarix sahnasidan tutganlaridan so'ng ham ular yaratgan renesans Turon, Xuroson va Hindistonda uzok asrlar mobaynida shu'la sochib turadi.

Amir Temur buuyk sarkarda, kuragi erga tegmagan, engilmas fotihdir. Amir Temur – insoniyat tarixida eng nodir hodisa – renesansni uyzaga chikarib, amalga oshirgan ulug' zotdir!

2. Mirzo Ulug'bekning «Tarixi arba'i ulus» asari.

«Tarixi arba' ulus» Mirzo Ulug'bekning ilmiy rahbarligi va shaxsan ishtirokida 1425 yilda yozib tamomlangan. Unda XIII-XIV asrlarda Mo'g'ul imperiyasi tarkibiga kirgan mamlakatlar (Mo'g'uliston, Koshg'ar, Ettisuv o'lkasi, Movarounnahr, Dashti Kipchok va h.k.)ning ijtimoiy-siyosiy tarixi kiska tarzda bayon etilgan.

«Tarixi arba' ulus» yoki «Ulusi arba'yi CHingiziy» («CHingiziylarning to'rt ulusi tarixi»)ning o'zbekcha nashri 1994 yili Toshkentda amalga oshirilgan (tarjimonlar: B.Ahmedov, N.Norkulov va Hasanov M.).

«Tarixi arba' ulus» mukaddima va to'rt kismdan iboratdir.

Mukaddima o'rta asrlarda tarixshunoslar o'rtasida hukm surgan an'anaga ko'ra, islomiyatdan avval o'tgan payg'ambarlar, turklarning afsonaviy ota-bobolari hisoblangan YO'fas ibn Nuh va uning farzandi Turkxon, shuningdek, tukr-mo'g'ul kabilalari hamda CHingizxon (1206-1227) tarixi bayon etilgan.

Asarning birinchi kismi Ulug' uyrt, ya'ni Mo'g'iliston va SHimoliy Xitoy tarixi, Ugadaxon (1227-1241) davridan to Arik bug'a (1328)ning avlodi, O'rdoy koon zamonigacha uyz bergan vokealarni o'z ichiga oladi.

Asarning ikkinchi kismida Jo'ji ulusi, ya'ni Oltin O'rda tarixi, Jo'jixon (1227 yili vafot etgan) davridan to Muhammadxon (1419-1420, ikkinchi bor 1427-1433)ning zamonigacha kechgan vokealar bayon etiladi.

Uchinchi kism Elxoniylar, ya'ni Eron hamda Ozarbayjonning XIII-XIV asrlardagi tarixini o'z ichiga olgan. To'rtinchi kismda CHig'atoy ulusi (Koshg'ar, Ettisuv, Movarounnahr, SHimoliy Afg'oniston)ning XIII-XIV asrdagi tarixi bayon etilgan. Muallif CHig'atoy ulusida hukmronlik qilgan har bir xon hakida alohida, kiskacha to'xtalib, ularning davrida sodir bo'lgan vokealardan eng muhimlarini tilga oladi.

Asarning ayrim kismlari, xususan uning so'nggi, to'rtinchi kismi, SHarafiddin Ali YAzdiyning «Mukaddimayi zafarnoma»siga ko'p jihatlari bilan o'xshab ketadi. Lekin «Tarixi arba' ulus» birmuncha to'larok. Bundan tashkari, unda to'rt ulus o'rtasidagi siyosiy munosabatlar, eng muhimi, «o'zbek» etnonimining kelib chikish vakti hakida kimmatli ma'lumotlar uchratamiz.

Xullas kalom, Mirzo Ulug'bekning «Tarixi arba' ulus» asari O'rta Osiyo va Kozog'istonning XIII-XIV asrlardagi tarixini o'rganishda, xususan CHig'atoy ulusi tarixini bilishda muhim manbalardan biri hisoblanadi.

XVI-XVII asrlarda yashab ijod etgan muarrixlar uchun ham Ulug'bekning bu asari asosiy manba bo'lib xizmat qilgan.

3. XV-XVI asrlarda O`rta Osiyoda feodal ziddiyatlar va kurashlar tarixshunosligi.

Amir Temur daholigi tarixini ilk bor uning zamondoshlari G`iyosiddin Ali, Nizomiddin SHomiy, SHarofitdin Ali YAzdiy, Hofiz Abro`, Ibn Arabshoh, Muyiniddin Natanziy va boshkalar yozib koldirgan. Buuyk shaxslar hamisha tarixshunoslik ilmining diqqat markazida bo`lgan.

Amir Temur vafotidan (1405 yil 18 fevral) keyin 1409 yilgacha o`zaro kurash davom etdi. SHohruh Mirzo (1409-1447), Mirzo Ulug`bek (1409-1449), Sulton Abu Said Mirzo (1451-1469), Sulton Husayi Mirzo (1459-1506) davrida davlat nisbatan markazlashgan edi va xalkaro obro`ga ham ega edi.

XV asrning 80-yillaridan boshlab, o`zaro hamjihatlik juda susaydi. Movarounnahrning bir o`zida deyarli uchta mustakil davlat bo`lib, ularda Sulton Abu Said Mirzoning o`g`illari Sulton Ahmad Mirzo Samarkandda, Umarshayx Mirzo Farg`onada va Sulton Mahmud Mirzo Hisor, Xuttalon hamda Badaxshonda hokimi mutlak hisoblanar edilar.

Bu davrga kelib, avval oddiy xalk orasida, asta-sekin olimlar va davlat ayonlari va rahbarlari orasida arab tili bilan forsiy va turkiy tillaridan foydalanilishi natijasida arab tili din va diniy bilimlar tiliga aylandi. SHE`riyat va tarixda forsiy va turkiy tillar ma`lum mavkega ega bo`lib, ularda ilmiy, badiiy va tarixiy asarlar yaratildi, davlat hujjatlari uyritila boshlandi. Bora-bora forsiy til davlat tili darajasiga ko`tarilib, bu tilda juda katta hududda badiiy va tarixiy asarlar yaratildi.

Masalan, Bayhakiyning «Tarixi Mas`udiy», Nizomiddin SHomiy va SHarafuddin Ali YAzdiyning «Zafarnoma» asarlari, Mirzo Ulug`bek rahnamoligi

va ishtirokida bitilgan «Tarixi ulusi arba'», Muhammad Mirxondning «Ravzat us-safo» («Jannat bog'i»), G'iyosiddin Xondamirning «Xulosat ul-axbor» va «Habib us-siar», Mirzo Haydarning «Tarixi Rashidiy» va boshkalar forsiy tilda bitilgan. Movarounnahrda forsiy va turkiy tildan doimo yonma yon foydalanilar edi.

Bizning tariximizga oid salmokli tarixiy manbalar avval arab tilida yaratilgan bo'lsa, ayniksa davlat rahbarlari arab yoki hokimlar arab bo'lganlarida, keyincha forsiy tilda bitildikim, bu til ilmiy doiralar, madrasa va maktablarda umumiy tarakkiyot darajasini belgilovchi zarurat sifatida o'rgatilar va XIX asr oxirlarigacha ziyoli oilalarda arab tili din va «Kur'oni karim» tili sifatida, she'riyat va boshka sohalar uchun forsiy va turkiy tillari istifoda etilar edi.

Temuriylar davrida fors tilida bitilgan tarixshunoslik asarlarda o'ziga xos xususiyatlardan biri – matn orasida, vokealar bayoni davomida she'riy lavhalarining keltirilishidir. Bu she'riy lavhalar tarixchining o'z asari bo'lishi mumkin va u boshkalarining she'riy asarlaridan ham bimalol foydalanishi mumkin.

Bu badiiy-she'riy lavhalar kenkret tarixiy shaxslar nolari obraz, timsol sifatida juda ko'p ishlatilishidir. Fors tilida bitilgan ayrim tarixiy asarlarda o'xshatish, mubolag'alar ko'p ishlatilib, bayon uslubi o'ta jimjimador bo'lishi mumkin. Mana shunday asarlar to'g'risida Amir Temur tarixchi Nizomiddin SHomiyga shunday degan: «SHu uslubda yozilgan, tashbih va mubolag'alar bilan oro berilgan kitoblarda ko'zlangan maksadlar o'rtada yo'kolib ketadi, agar so'z koida-konunidan nasibador bo'lganlardan birontasi ma'nini fahmlab kolsa kolar, ammo kolgan o'ntasi, balki uytasi uning mazmunini bilishdan, maksadga etishdan ojiz. SHu sababli, uning foydasi barchaga barobar bo'lmadi».

4. Tarixchi Xondamirning ilmiy merosi.

Xondamir o`zining o`lmas tarixiy asarlari bilan ko`p asrlik madaniyatimiz xazinasini boyitdi va tarixnavisligimizda o`chmas iz koldirdi.

G`iyosiddin ibn Humomiddin Muhammad ibn xoja Jaloliddin Muhammad ibn xoja Burhoniddin 1475 yili Xirotda tug`ildi. Uning otasi Humomiddin Muhammad o`kimishli kishi bo`lib, Sulton Abu Saidning o`g`li Sulton Muhammad mirzoning vaziri edi. Onasi esa mashhur muarrix Mirxondning kizi bo`lgan.

Xondamirning uyksak kamolotga etishishida o`tkir zehni, terak fikri va zo`r akl-farosatidan tashkari, Alisher Navoiydek rahnamo kishining bo`lishi va uning ilmu fan va madaniyat ravnakiga bo`lgan oliy kimmati ham sabab bo`ldi, albatta. Navoiy ko`p olimlar, shoirlar, nakkoshlar, xattotlar katori Xondamirning ham ilmiy ishlariga bevosita rahbarlik kildi. O`sha zamonda Xurosonda eng boy hisoblangan. Navoiy kutubxonasining kaliti Xondamsirning ko`liga topshirib ko`yilgan edi.

Xondamir o`zining to`g`ich asari «Xulosat ul-axbor»ni yozishdan oldin Navoiy huzuriga boradi va u bilan maslahatlashib o`zining («Xayrli kishilar ahvolidan jahon xabarlarining xulosasi») to`ng`ich asarini yozadi. Xondamir Navoiy vafotigacha uning huzurida bo`ldi va bir kator tarixiy asarlar yaratdi. Navoiy vafotidan so`ng, u ona uyrti Balxga ketib koldi va Badiuzzamon Mirzo (1458-1511)ning xizmatiga kirdi.

1527 yili yozida Xondamir Hindistonga ketishga qaror kildi va Kandahorga jo`nadi. 1528 yil 3 martda Kandahordan chikib Hindistonga, Bobur mirzo huzuriga etib keldi. Bu vaktida Bobur Aud shoir SHahob Muammot va Hirotdagi «Sultoniya» madrasasining mudarrisi amir Ibrohim Mashhadyi ham Xondamir bilan birga bu erga kelgan edilar. Bobur ularni zo`r hurmat va ehtirom bilan karshi oldi va ularga saroy xizmatchilari katoridan joy tayin kildi.

Xondamir 1535 yilda, ya`ni Humouynning Burhonpur (Gujorat viloyati)ga harbiy uyrishi vaktida vafot etdi va Dehlidagi xoja Nizomiddin Avliyo va Husrav Dehlaviy mozoriga dafn etildi.

Xondamir bor-yo`g`i 62 yil umr ko`rdi. Lekin uning umri sermazmun, kelajak uchun foydali kechdi. U yaratgan 10 yaqin o`lmas asarlari tufayli o`z nomini tarix sahifasiga abadiy nakshladi.

5. Muhammad Zahiriddin Boburning «Boburnoma» asari

Zahiriddin Muhammad Bobur ulug` bobokaloni Amir Temur dahosidan konuniy ravishda hamisha iftixor kilar edi. Hazrati Bobur o`z esdaliklarida Amir Temur nomini doimo zo`r ehtirom, ixlos bilan tilga oladi. «Boburnoma»ning ilk sahifalaridayok u o`z nasl-nasabi Temurning oliy shajaraisiga borib takalishini mamnuniyat va g`urur bilan kayd etadi.

Amir Temur 1399 yilda Hindistonni ko`lga kiritadi. «Temur tuzuklari»da bu ulug` mamlakat sari uyrishning tarixi, unga kay tarika uzok va puxta rejalar

tuzilgani-uy ularning kanday kilib amalga oshirilgani hakida batafsil ma`lumotlarni uchratish mumkin.

Mazkur vokealardan so`ng oradan kariyib bir yarim asr vakt o`tgach, temuriy tojdorlardan biri-Bobur Mirzo Hindiston sari uyz tutmokka karor kiladi. Ulug` ajdodi singari u ham yakin beklarini to`plab mashvarat kiladi. «Boburnoma»ning 1507-1508 yil vokealari tavsifida kuyidagilarni o`kiymiz: «Men va ba`zi ichki beklar Hindiston tarafi bormokni tarjih kilduk...»

Agar Amir Temur Hindistonni zabt etishdan davlatga davlat, shuhratiga shuhrat ko`shishni, o`z mavkei va nufuzini yanada uyksaltirishni ko`zda tutgan bo`lsa, Bobur Mirzoning niyatlari bo`lakcha – «o`ziga bir er fikrini kilg`ulik», ya`ni muhim bir viloyatni ko`lga kiritshdan iborat edi.

Buuyk me`mor, buuyk bog`bon, buuyk ijodkor sifatida voyaga etgan Bobur Mirzo go`dak chog`idanok sohibkiron Amir Temur joriy etgan, undan meros bo`lib kolgan go`zal bunyodkorlik muhitida tarbiya ko`rgan edi. Ehtimol, shu sababdan bo`lsa kerak, «Boburnoma»da muallif ulug` ajdodining yaratuvchilik ishlarini, uning amru farmoni va g`oyalari bilan barpo kilingan muazzam inshootlarni, bog`u bog`otlarni zavk-shavkka to`lib tasvirlaydi. Bu haroratli tasvirlar bugun ham dilbir g`azalning baytlari yanglig` tassurot koldiradi. Bobur Mirzoning mazkur yodnomalari bo`lmaganida, sohibkironning tarixiy siymosi tugal bo`lmay kolishi shubhasiz edi.

«Boburnoma» - bebaho asar, turli-tuman ma`lumotlarga boy va uni sinchiklab o`rganish zarurdir. Davlatchilik ishlarini uyrigizishda bek va shahzodalarning o`rni masalasi ham «Boburnoma»da keng yoritilgan. Muallif

kaysi bir bek yoki sulton, vazirni ta`riflamasin, avvalo, Amir Temur saltanatining yaxlitligi, uyrt tinchligi va raiyat bilan bog`lik masalalar nuktai nazaridan fikr uyritadi.

6. Alisher Navoiyning tarix ilmiga oid asarlari

Alisher Navoiyning Amir Temurga ixlosi balandligiga uning yozgan asarlari guvohdir. Hazrat Navoiy ayniksa, «Xamsa», «Majolisun nafois», «Muhokamatul lug`atayn» kabi kimmatli asarlarida Amir Temur va uning avlodlarini hurmat bilan tilga olib, ta`rif-tavsif kiladi. Alisher Navoiy, Mirzo Ulug`bekning Buuyk Temurxonning sevimli nabirasi bo`lganligi uchun uykori salohiyatga erishganligini tarannum etadi. Jumladan, «Farhod va SHirin» dostonida Mirzo Ulug`bekning Temurbek naslidan ekanligi alohida kayd etilgan mashhur bir baytini ko`pchilik yaxshi eslasalar kerak:

... Temurxon naslidan sulton Ulug`bek,
Ki, olam ko`rmadi sulton aningdek.

Alisher Navoiy «Hazratul abror» asarida mana bu misralarni keltiradi:

Andok eshittimki, shohi komron,
To`rt ulus xoni Temur Ko`rgon.
Fathi akoling`a kilg`onda azm,
Hind savodida kotig` bo`ldi razm...

Buuyk shoir Farhod tilidan aytgan bo`lsa-da, bobokaloni Amir Temurning jahongirliigi, uning ko`l ostida ko`plab mamlakatlar va shaharlar jamlanganligi,

ularda sohibkironning erkin hukmronlik qilganligini yana bir karra eslatib o'tadi. Bu esa Amir Temur sulolasining so'nggi vakillaridan bo'lgan Sulton Husayn va uning farzandlari, nabiralari o'rtasidagi o'zaro karama-karshiliklarning uyz berishi, buuyk markaziy davlatning parchalanib ketishi kabilar bilan bog'lik holda ajdodlar tarixini yana bir esga olib, o'zaro birlikka undash, uni inkirozdan saklab kolishga o'z yo'li bilan kilingan bir harakat edi.

Buuyk Navoiy o'zining «Majolisun nafa'is» asarida o'z bobokaloni bo'lgan Amir Temurni madh etib, «Muluk shajaralarining bo'stoni va salotin gavharlarining ummoni hokoni, jahongiri sohibkiron, ya'ni Temur Ko'ragon (anarollohu burhonahu), agar nazm aytmokka iltifot kilmaydurlar, ammo nazm va nasrni andok xo'b mahal va makida o'kubturlarkim, aningdek bir bayt o'kug'on, ming yaxshi bayt aytkoncha bor» deydi.

Navoiyning «Muhokamatul lug'atayn» asarida ham Amir Temur hakida ajoyib so'zlar aytilgan: «Sulton sohibkiron Temur Ko'rago zamonida farzandi xalafi SHohruh Sulton zamonining oxirigacha turk tili bilan shuaro paydo bo'ldilar».

Bu fikrni kuyidagicha izohlash o'rinlidir: Amir Temur o'zi o'zbek eli farzandi bo'lganligi uchun ona tilida ilm-fan yaratilishi, badiiy asarlar ijod qilish, mahkamada ish uyritishni ham o'z tilida amalga oshirishga harakat kiladi. SHu sababli ko'plab turkiygo'y shoir-yozuvchilar paydo bo'la boshladi.

Xullas, Navoiyning Sohibkiron Temurga, uning saltanatiga, avlodlariga mehri bag'oyat samimiy va sarbaland edi. Buni biz oz-oz eslab o'tgan asarlarini, boshka meroslarini teran o'rganish bilan anglashimiz mumkindir. Bu mavzuda

katta tadkikot ishlari olib borish endigi davr tarixshunosligining vazifasi hisoblanadi.

7. Amir Temur va Temuriylar davlati to`g`risida jahon tarixshunosligi.

Jahon adabiyotida Amir Temur obraziga murojaat Sohibkironning tirikligidayok boshlangan. Ayniksa Ovrupa Uyg`onish davri ijodkorlari uning shaxsiga katta kizikish bilan karaganlar. Uyg`onish davri gumanistlari jismoniy va ma`naviy etuk komil inson idealiga intilganlar. Ular fakat ulkan kudratga ega bo`lgan shaxslargina adolatsizlik, jaholat va beboshliklarga barham bera oladi, er uyzidan istibdod va zo`ravonlikni supurib tashlaydi, deb ishonganlar. Amir Temur shaxsi ularning ana shu ideallariga muvofik kelgan.

XVII-XIX asrlarda jahon tarixnavisligida Amir Temur shaxsi va faoliyati o`rganishga kayta-kayta murojaat kilingan. H.Vamberi, L.Lengle, Perrodino, De Sensio, P.Dela Krua, De Marga, F.Nev, J.Kamuy, E.Gallios va boshka evropalik tarixchilar Amir Temurning harbiy san`ati, davlat tizimi va konunlari hamda iktisodiy islohotlarini tarixshunoslikda yoritganlar.

Sovet tarixshunosligi hakida ham to`xtalib o`tish joizki, bu sohada Amir Temur dahosining yoritilishi ikki davrga bo`linadi: kirkinchi yillarga va undan keyingi yillardagi davrlarga.

Kirkinchi yillargacha sovet tarixchilarining barcha asarlarida Amir Temur shaxsi, uning tarixdagi tutgan ancha karama-karshi fikrlar bilan ifodalangan bo`lsada, xolisona yondoshish hollari ham bor edi: V.Bartol'd, A.YAkubovskiy,

A.Belenetskiy, A.Fitra va M.Massonlar Sohibkironning bunyodkorlik faoliyatining keng yoritdilar.

Kirkinchi yillardan so`ng sovet tarixshunosligida Amir Temur shaxsiyatiga bo`lgan munosabat keskin salbiy tomonga o`zgardi. Albatta, bu borada Stalinning shaxsiy ko`rsatmasi bilan SSSR tarixi darsligidan «Temur davlati» bobining chikartirib uyborilishi temurshunoslikda siyosiy bir ko`rsatma sifatida kabul kilindi va tarixiy hakikatni soxtalashtirishga olib keldi.

2006 yilda, parijda Temuriylar davri tarixi va san`atini o`rganish bo`yicha assotsiatsiyaning asoschisi va prezidenti, professor Luys`en Keren kalamiga mansub «Samarkandga, Temur davriga sayohat» kitob al`bomining uchinchi nashri bosmadan chikdi. Bu kitob UYNESKOning «Ipak yo`li-mulokot yo`li» dasturiga muvofik yozildi va nashrga tayyorlandi. Kitobning uchinchi nashri uning kitobxonlar orasida keng ommalashganidan dalolat beradi va u Evropa kitobxonlarida ulug` bobokalonimiz, buuyk sarkarda va davlat arbobi Amir Temur shaxsiyatiga katta kizikish uyg`otishi shubhasiz.

Xulosa kilib aytishimiz mumkinki, jahon tarixnavisligida Amir Temur faoliyatining tahlili sovet tarixchiligining fikridan fark kilib asosan hakkoniy va ijobiy edi.

8. Amir Temur va Temuriylar davri hozirgi davr tarixchilari asarlarida.

Istiklol tufayli milliy kadriyatlarimizga, buuyk avlodlarimizga munosabatimiz tubdan o'zgardi. SHu nuktai nazardan karaganda, tarixiy mavzudagi bir kator o`rinlar bugungi dunyokarashlarga muvofik kelmasdan koldi.

Keyingi o`n yillikda Sohibkiron Temurbek siymosiga kizikish har kachongidan kuchaydi, bir kator tarixiy badialar, dramatik asarlar, teatr tomoshalari paydo bo`ldi. Bo`riboy Ahmedovning «Amir Temur» nomli kitobi, Muhammad Alining «Sarbadorlar» tarixiy romani, O.YOkubovning «Fotihi muzaffar yoxud bir parivash asiri» tarixiy dramasi, Abdulla Oripovning «Sohibkiron» dramasi, To`ra Mirzoning «Amir Temur», «Amir Temur va To`xtamishxon», dramatik asarlari dunyoga keldi.

Ayniksa, ulug` bobokalonimiz 666 yilligi munosabati bilan u hakida va Temurbek hamda temuriylar davri to`g`risida kitoblar kuchayib boraverdi. YOzuvchi Evgeniy Berdikovning «Buuyk Temur» roman-xronikasi 1995 yilda «O`kituvchi» nashriyotida nashr etildi.

Hozirgi davr tarixshunosligida Sohibkiron hakida ilmiy tadkikot ishlari ham bajarila boshladi. Mana shunday tadkikotchilar hakida «Turkiston» gazetasining 1996 yil 15 may sonida ma`lumot bosilib chikdi. «Turkiston» 1996 yil 15 may.

Erkin A`zam o`g`li Azimov buuyk bobokalonimiz Amir Temurning siyosiy faoliyatlariga bag`ishlangan «Amir Temurning davlatni boshkarish siyosati» mavzuidagi doktorlik dissertatsiyasini yozib tugatgan bir paytda hayotdan ko`z uymdi.

Bu izlanishda Amir Temur kadrlar siyosatining yana ibratli tomoni o`sha vaktida hech bir davlatda bo`lmagan va tarixda kamdan kam uchraydigan lavozini, «Adolat» amiri lavozimini ta`sis etilishidir. Bu lavozim o`z mavkei bo`yicha vazirlar darajasida bo`lgan. Adolat amiri har el va har shaharda sipoh bilan raiyat orasidagi urf-odatlar, rasm-rusumlar okibatida kelib chikadigan janjalli ishlar, nizom masalalarni tinch, tushuntirish yo`li bilan hal qilgan.

1999 yilda O`zbekiston tarixi Davlat muzeyining katta ilmiy xodimi, tarix fanlari nomzodi Irpon To`xtievning: «Temur va temuriylar sulolasining pul-moliya siyosati va ularning tangalari nomli ilmiy asari Eron Islom Respublikasining «Buuyk Oyatullo al-Azami» nashriyotchiligi hukmiga havola etildi».

2006 yilda Moskvadagi «EKSMO» nashriyoti sohibkiron Amir Temur hakida «Donishmandlik antologiyasi» nomli kitob chikardi. Rus tilidagi yangi nashr to`rt kismga bo`lingan bo`lib, u sharkshunos olim V.A.Panovning «SHark hukmdorlari» nomli makolasi bilan boshlanadi. Kitob nashrida ayrim juz`iy nuksonlar ham ko`zga tashlanadi.

Bu kitoblar orasida Mixail Arnol`dovning «Bir mahoraba tarixi» nomli makolasining ham nashr etilganini aytib o`tmokchimiz.

UYkorida nomlari zikr etilgan asarlar orasida akademik B.Ahmedovning «Amir Temur kitobi o`zining monumentalligi bilan ajralib turadi. Unda Sohibkiron Temur hayoti va faoliyati barcha boskichlarda berilgan. SHu jihatdan bu kitob Salohiddin Tokandiyning «Temurnoma»siga yaqin turadi. Lekin Salohiddin

Toshkandiy o`z kitobini rivoyatlar va xalk romanlari asosida yaratgan bo`lsa,
Bo`riboy Ahmedov tarixiy manbalar asosida yaratgan.

Xullas, ulug` bobomiz Amir Temur siymosi jahon tarixida va
mamlakatimiz tarixshunosligida hali ko`plab asarlarni tasvirlash uchun materiallar
beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Amir Temur va Ulug'bek zamondoshlari xotirasida: (Risola) /B.Ahmedov, U.Uvatov, G'.Karimov va boshqalar. –T.: O'qituvchi, 1996, -312 bet.
2. Muhammadjonov A. Temur va Temuriylar saltanati. –T.; Qomuslar Bosh tahririyati. 1994, -156 bet.
3. Temur va Ulug'bek davri tarixi. –T.: Qomuslar bosh tahririyati. 1996, -264 bet.
4. Ulug'bek Mirzo. To'rt ulus tarixi. –T.: Cho'lpon, 1993, -352 bet.
5. Ahmedov A. Ulug'bek (hayoti va faoliyati) –T.; "Fan". 1991, -64 bet.
6. Ahmedov B. Mirzo Ulug'bek. –T.: "Fan". 1994, -288 bet.
7. Ibodov J., Matvievsckaya G. Ulug'bek shogirdi – Ali Qushchi. –T.: "Fan". 1994, -34 bet.
8. Mamadazimov M. Ulug'bek va uning rasadxonasi. –T.: O'zbekiston. 1994, -10 bet.
9. Bobur Zahiriddin Muhammad. "Boburnoma": -T.: Yulduzcha. 1989, -368 bet.
10. Uil'yam ersin. Bobur Hindistonda. –T.: "Cho'lpon". 1995, -110 bet.
11. Mashrabov Z., Shokarimov S. Asrlarni bo'ylagan Bobur. –T.: Yozuvchi. 1997, -176 bet.